

ЕТИМ ВА ОТА-ОНА ҚАРАМОҒИДАН МАҲРУМ БЎЛГАН БОЛАЛАРНИ ИЖТИМОЙ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ЯНГИ ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ

Худайбергана Дилором Зафаровна
Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги
университети мустақил тадқиқотчиси
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18494284>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-fevral 2026 yil
Ma'qullandi: 03-fevral 2026 yil
Nashr qilindi: 05-fevral 2026 yil

KEYWORDS

етим болалар, ижтимоий
ҳимоя, ижтимоий ёрдам,
индивидуал ривожланиш
режаси, давлат
жамғармаси,
рақамлаштириш, ваучер
тизими.

ABSTRACT

мақолада Ўзбекистон Республикасида етим ҳамда ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизимини молиялаштиришда жорий этилган янги ҳуқуқий механизмлар илмий-ҳуқуқий жиҳатдан таҳлил қилинади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 5 майдаги 294-сон қарори асосида ижтимоий ёрдамларни молиялаштиришни марказлаштириш, рақамлаштириш ва индивидуал ривожланиш режаларига асосланган ҳолда тақдим этиш амалиёти ўрганилади.

Тадқиқот натижалари мазкур механизмлар ижтимоий адолат, шаффофлик ва манзиллик тамойилларини таъминлашга хизмат қилишини кўрсатади.

Болалар ҳуқуқларини таъминлаш ҳар қандай демократик давлатнинг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. Айниқса, етим ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар жамиятда ижтимоий жиҳатдан энг ҳимояга муҳтож тоифани ташкил этади.

Ушбу тоифадаги болаларнинг тўлақонли ривожланиши, таълим олиши ва жамиятга мослашуви давлат томонидан кўрсатиладиган ижтимоий ёрдамнинг самарадорлигига бевосита боғлиқ.

Ижтимоий ёрдам тизимининг самарадорлиги эса, аввало, унинг ҳуқуқий асосларининг аниқлиги, молиялаштириш механизмларининг шаффофлиги ҳамда амалий ижро интизомининг таъминланганлиги билан белгиланади.

Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон Республикасида сўнгги йилларда болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасида амалга оширилган ҳуқуқий ислохотлар алоҳида илмий таҳлилни талаб этади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикасида болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини тубдан такомиллаштиришга қаратилган қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Ушбу жараёнда 2025 йил 5 майда қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг 294-сон қарори алоҳида аҳамият касб этади.

Мазкур қарор билан амалда мавжуд бўлган “Меҳр дафтари” жамғармаларининг тугатилиши ҳамда улар маблағларининг Ижтимоий ҳимоя давлат жамғармасига ўтказилиши ижтимоий ёрдамларни молиялаштиришда институционал марказлашувни таъминлади. Бу ўз навбатида, молиявий назоратни кучайтириш, бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш ҳамда ҳудудлар ўртасидаги ижтимоий тенгсизликни камайитиришга хизмат қилди.

Янги ҳуқуқий механизмларга мувофиқ, ижтимоий ёрдамлар эндиликда боланинг ёши, ҳуқуқий мақоми ва индивидуал эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда индивидуал ривожланиш режаси ҳамда индивидуал интеграция режаси асосида тақдим этилади.

Бу ёндашув ижтимоий ҳимоя соҳасида персоналлаштирилган (*person-centered approach*) моделнинг жорий этилганлигини англатади.

Қарор билан амалиётга қўйидаги муҳим янгиликлар киритилди:

ижтимоий ёрдамларни фуқаронинг алоҳида мурожаатсиз, автоматик тарзда тайинлаш;

“Инсон” ижтимоий хизматлар марказлари орқали болалар эҳтиёжларини комплекс баҳолаш;

ижтимоий ёрдамларни ваучер ва электрон савдо платформалари орқали тақдим этиш;

ижтимоий ёрдам жараёнларини тўлиқ рақамлаштириш;

нодавлат секторни болаларни қўллаб-қувватлаш жараёнига жалб этиш.

Ушбу механизмлар ижтимоий ёрдамлардан нотўғри фойдаланиш хавфини камайитириш билан бирга, давлат-хусусий шериклик имкониятларини кенгайтиришга хизмат қилади.

Амалга оширилган таҳлилга кўра, ижтимоий ёрдам кўрсатиш тизими икки босқичли институционал механизмга асосланади.

Биринчи босқичда, “Инсон” ижтимоий хизматлар марказлари томонидан боланинг ҳуқуқий мақоми белгиланиб, уни етим ёки ота-она қарамоғидан маҳрум деб эътироф этиш ҳамда индивидуал ривожланиш ва интеграция режаларини ишлаб чиқиш амалга оширилади. Ушбу режалар боланинг аниқ эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда ижтимоий ёрдам турларини белгилашга хизмат қилади.

Иккинчи босқичда эса, Ижтимоий ҳимоя миллий агентлигининг ҳудудий бошқармалари томонидан мазкур тавсияномалар асосида ижтимоий ёрдамлар молиялаштирилади ва амалда татбиқ этилади.

Механизмнинг тўлиқ рақамлаштирилганлиги ижтимоий ёрдамларни тақсимлашда шаффофлик, ҳисобдорлик ва манзиллиликни таъминлайди.

Назарда тутилаётган ижтимоий ёрдам турлари эса, боланинг ҳаёт фаолиятининг асосий соҳаларини қамраб олган.

Хусусан, таълимга қаратилган ёрдамлар инсон капиталини ривожлантиришга хизмат қилса, бандлик ва даромадга йўналтирилган чоралар боланинг иқтисодий мустақиллигини таъминлашга қаратилган.

Соғлиқни сақлаш, уй-жойни жиҳозлаш ҳамда ижтимоий эҳтиёжларни қоплашга оид ёрдамлар эса боланинг муносиб турмуш даражасини таъминлашга хизмат қилади.

Мазкур ёндашув ижтимоий ёрдамларнинг парчаланган эмас, балки комплекс характерга эга эканлигини кўрсатади.

Шу билан бирга, амалдаги тизим таҳлили қатор илмий ва амалий камчиликларни аниқлаш имконини беради.

Биринчидан, ижтимоий ёрдам мазмунида боланинг психологик ҳолати ва ижтимоий мослашув даражасини баҳолаш механизмлари етарли даражада акс этмаган. Психологик реабилитация хизматлари мустақил ижтимоий ёрдам тури сифатида институционаллаштирилмаган.

Иккинчидан, болаларнинг 18 ёшдан кейин мустақил ҳаётга ўтиш жараёни тизимли тарзда қўллаб-қувватланмаган. Ижтимоий ёрдамлар асосан моддий кўмакка йўналтирилган бўлиб, ҳаётий кўникмалар, молиявий саводхонлик ва ҳуқуқий онгни шакллантиришга қаратилган чоралар етарли эмас.

Учинчидан, ижтимоий ёрдамларни амалга оширишда ҳудудлар ўртасидаги институционал салоҳият фарқи тизим самарадорлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Юқоридаги камчиликларни бартараф этиш мақсадида қуйидаги илмий асосланган таклифларни илгари суриш мақсадга мувофиқ:

психологик реабилитация ва менторлик хизматларини ижтимоий ёрдам тизимининг мажбурий элементи сифатида жорий этиш;

16-23 ёшли болалар учун мустақил ҳаётга тайёргарликка қаратилган комплекс ижтимоий дастур ишлаб чиқиш;

ижтимоий ёрдам самарадорлигини баҳолаш учун натижага йўналтирилган индикаторлар тизимини шакллантириш;

давлат ва нодавлат сектор ўртасидаги ҳамкорликни кенгайтириш.

Амалдаги ижтимоий ёрдам кўрсатиш тизими етим ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни қўллаб-қувватлашнинг мустақам ҳуқуқий ва институционал асосини яратган.

Бироқ, мазкур тизимни психологик, ижтимоий ҳамда узоқ муддатли интеграция механизмлари билан бойитиш унинг самарадорлигини янада оширишга хизмат қилади. Илмий нуқтаи назардан, мазкур йўналишдаги такомиллаштириш чоралари болалар ҳуқуқларини таъминлаш ва ижтимоий адолатни қарор топтиришда муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур илмий мақоланинг **илмий янгилиги** қуйидагиларда ифодаланади:

ижтимоий ёрдамларни **“Меҳр дафтари” жамғармаларидан Ижтимоий ҳимоя давлат жамғармасига ўтказиш** орқали амалга оширилган институционал марказлашув илмий жиҳатдан баҳоланди ва унинг ижтимоий адолат ҳамда шаффофликка таъсири очиб берилди;

илк бор ижтимоий ёрдамларни **индивидуал ривожланиш ва интеграция режаларига асосланган икки босқичли рақамлаштирилган механизм** сифатида концептуал моделлаштириш амалга оширилди;

ижтимоий ёрдам турларининг фақат моддий эмас, балки **инсон капитали, ижтимоий интеграция ва иқтисодий мустақилликка қаратилган комплекс характерга эга эканлиги** илмий жиҳатдан асослаб берилди;

амалдаги тизимда мавжуд **психологик қўллаб-қувватлаш ва мустақил ҳаётга тайёргарлик механизмларининг институционал заифлиги** илмий муаммо сифатида илгари сурилди.

Мазкур тадқиқотнинг **амалий аҳамияти** қуйидагиларда намоён бўлади:

тадқиқот натижалари Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги, “Инсон” ижтимоий хизматлар марказлари ва ҳудудий бошқармалар фаолиятини такомиллаштиришда **амалий тавсиялар** сифатида қўлланилиши мумкин;

мақолада ишлаб чиқилган таклифлар ижтимоий ёрдамларни **натижага йўналтирилган индикаторлар асосида баҳолаш тизимини жорий этиш**да услубий асос бўлиб хизмат қилади;

психологик реабилитация, менторлик ва мустақил ҳаётга тайёргарликка оид тавсиялар болалар учун **узоқ муддатли ижтимоий интеграция дастурларини ишлаб чиқиш**да қўлланилиши мумкин;

тадқиқот хулосалари болалар ҳуқуқлари, ижтимоий ҳимоя ва давлат ижтимоий сиёсати йўналишидаги **илмий-тадқиқот ишлари, магистрлик ва докторлик диссертациялари** учун манба сифатида фойдаланиш имконини беради;

мақола мазмуни ҳуқуқшунослик, ижтимоий иш ва давлат бошқаруви йўналишларидаги **ўқув фанлари учун ўқув-услубий материал** сифатида тавсия этилиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикасида етим ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ижтимоий қўллаб-қувватлашни молиялаштиришнинг янги ҳуқуқий механизмлари ижтимоий ҳимоя тизимини сифат жиҳатдан янги босқичга олиб чиқди.

Ижтимоий ёрдамларнинг марказлаштирилиши, рақамлаштирилиши ва индивидуал ривожланиш режалари асосида тақдим этилиши ижтимоий адолат, шаффофлик ва манзиллилик тамойилларини таъминлашга хизмат қилмоқда. Шу билан бирга, амалга оширилган таҳлил ижтимоий ёрдам тизимининг айрим функционал камчиликларини ҳам аниқлаш имконини берди.

Хусусан, болаларнинг психологик ҳолати ва ижтимоий мослашув даражасини баҳолаш механизмларининг етарли даражада институционаллашмагани, шунингдек, 18 ёшдан кейин мустақил ҳаётга ўтиш жараёнини тизимли қўллаб-қувватлашга қаратилган чора-тадбирларнинг заифлиги мазкур тизимнинг узоқ муддатли самарадорлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Илмий таҳлил натижалари асосида психологик реабилитация ва менторлик хизматларини ижтимоий ёрдам тизимининг мажбурий элементи сифатида жорий этиш, мустақил ҳаётга тайёргарликка қаратилган комплекс ижтимоий дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда ижтимоий ёрдам самарадорлигини баҳолаш учун натижага йўналтирилган индикаторлар тизимини шакллантириш зарурлиги асослаб берилди.

Умуман олганда, мазкур тадқиқот болалар ҳуқуқларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш ва ижтимоий адолатни қарор топтиришга қаратилган давлат сиёсатининг илмий асосларини бойитади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 14 ноябрдаги ПФ-185-сон Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 5 майдаги 294-сон қарори.
5. Convention on the Rights of the Child. United Nations, 1989

